

KONFERENCJA
„ISLANDS AND THE MILITARY ORDERS”

W dniach 27–29 IV 2011 r. w Rodos (Grecja) odbyła się konferencja naukowa poświęcona wyspiarskiemu aspektowi funkcjonowania zakonów rycerskich w średniowieczu i czasach nowożytnych. Organizatorami konferencji byli dr Simon Phillips (Uniwersytet Cypryjski) i dr Emanuel Buttigieg (Uniwersytet w La Valetta, Malta). Tematyka spotkania, w którym uczestniczyło w sumie 26 referentów, była bardzo szeroka i obejmowała nie tylko różne kwestie związane z egzystencją zakonów rycerskich na wyspach Śródziemnomorza (Cypr, Rodos, Malta), ale też na wyspach leżących na Atlantyku (Karaiby czy Madera). Poza tym poruszono szereg zagadnień związanych z ideologicznym aspektem „wyspiarskości” zakonów rycerskich.

Konferencja podzielona została na osiem sesji, gdzie każda z nich związana była z innym aspektem „wyspiarskości”. Spotkanie osobnym wykładem otworzył Anthony Luttrell (University of London), który poruszył szereg kwestii związanych z funkcjonowaniem państwa zakonnego na Rodos od XIV do XVI w. W wystąpieniu znalazło się porównanie funkcjonowania państw zakonnych w Prusach (krzyżacy), na Rodos (szpitalnicy) oraz na Cyprze i Ruad (templariusze). W ostateczności to szpitalnicy, rezydujący na Rodos, nie mając lądowych granic, byli w stanie obronić się przed wrogami, dysponując niewielką flotą i systemem fortec na wyspach Morza Egejskiego. Przez pewien czas byli nawet w stanie prowadzić działania ofensywne, szczególnie w XIV i XV w. W sesji pierwszej (27 kwietnia), zatytułowanej „Ideas and ideals about island existence”, swoje referaty przedstawili Simon Phillips, Paul Milliman i Emanuel Buttigieg. S. Phillips swoje wystąpienie poświęcił kształtowaniu się wyspiarskiej identyfikacji szpitalników, biorąc pod uwagę geografię i rezultaty wykopalisk archeologicznych („The Hospitallers and Concepts of Island Existence”). Z kolei P. Milliman (University of Arizona) w wystąpieniu pt. „Islands of Saint Mary: Peter von Dusburg’s »Chronica Terre Prussie« and the Establishment of the Teutonic Ordenstaat” poruszył zagadnienie tworzenia się świadomości zakonu krzyżackiego w Prusach, jako „wyspy Najświętszej Panny Marii”, otoczonej zewsząd wrogami. Dla historyka z Arizony punktem wyjścia były zapisy znajdujące się w kronice Piotra z Dusburga, a mówiące o początkach zakonu w Prusach. Najistotniejsze stwierdzenie dotyczyło aspektu tworzenia przez kronikarza mitu wyspy, jako uzasadnienia dla wojen z Polską. E. Buttigieg w swoim wystąpieniu poruszył kwestię zmian, jakie w charakterze wyspy Malty i jej mieszkańców wprowadziło panowanie szpitalników, a z drugiej strony zaprezentował, jak zmieniała się religijność samych zakonników w zetknięciu z lokalną

społecznością („The Maltese Islands and the Religious Culture of the Hospitallers: Isolation and Connectivity c. 1540s – c. 1690s”).

Drugi dzień konferencji (28 kwietnia) został podzielony na cztery sesje. Pierwsza z nich, „Relocation and adaptation”, została wypełniona trzema referatami. Constantinos Georgiou (University of Cyprus) w swoim wystąpieniu skupił się na mało znanym aspekcie *passagium* z lat 1308–1309, jakim była propaganda przygotowań zakonu, wszczęta przez papieża Klemensa V („Propagating the Hospitallers *passagium*: Crusade preaching and liturgy in 1308–1309”). Objęła ona tak duchownych świeckich, jak i zakonnych oraz znalazła swoje odzwierciedlenie w ówczesnej liturgii. Ann Williams (University of East Anglia) w swoim referacie skupiła się na kwestiach zarządzania przez szpitalników portami oraz ich doświadczeniami, związanymi np. z handlem czy korsarstwem na Rodos i Malcie („Hospitallers and Ports from Rhodes and Malta, 1421–1631”). Ostatni referat w tej sesji, zatytułowany „Malta: an island-fortress and an island-home – life under the Knights of St John”, przedstawił George Kassar. Historyk skupił się przede wszystkim na momencie, kiedy to po odparciu ataku Turków w roku 1565 szpitalnicy zdecydowali się ostatecznie na pozostanie na Malcie i uznali wyspę za swój dom. Z czasem zakonnicy rozpoczęli systematyczną zmianę oblicza wyspy przy udziale miejscowej ludności. Stopniowo na Malcie pojawiła się europejska architektura, sztuka i relacje społeczne.

Trzecia sesja, zatytułowana „Life on an Island: interaction and innovation”, składała się z czterech wystąpień. Jako pierwsza głos zabrała Katerina Manousou-Della (Rodos), która w referacie pt. „Zones and loci of interaction: formative influences on the development of the Hospitaller town of Rhodes”, jako architekt zaangażowany w prace rewitalizacyjne w Rodos, skupiła się przede wszystkim na aspekcie miasta i portu w Rodos, jako *ville d'accession*, miasta otwartego dla kupców. Tuż za miejskimi murami wkraczali oni do miasta, gdzie znajdowały się instytucje mające ułatwić kontakty między przybyszami z różnych stron świata śródziemnomorskiego. Ta handlowa funkcja Rodos znalazła swoje odbicie w architekturze i podziale miasta na różne strefy. Z kolei Karl Borhardt (Monachium), znakomity znawca dziejów zakonów rycerskich, w swoim wystąpieniu przedstawił mało znany aspekt wprowadzenia w kancelarii mistrza szpitalników na Rodos nowego rodzaju pisma, używanego już wówczas w renesansowej Italii („A Fifteenth-Century Innovation: Humanistic Script in the Hospitaller Chancery on Rhodes”). Według tego badacza stało się to za sprawą obecnych w zakonnej kancelarii Włochów i szybko stało się obowiązującym systemem zapisu. Teresa Vann z St. Mary's University w Teksasie poświęciła swoje wystąpienie interesującej kwestii godzenia oficjalnej ideologii szpitalników z Rodos, mówiącej o nieustannej wojnie z „niewiernymi”, z faktyczną współpracą z państwami muzułmańskimi i islamskimi kupcami, przybywającymi na Rodos w XV w. („Muslim and Infidel Identity in 15th Century Rhodes”). Patricia Micallef z University of Malta, zaprezentowała wystąpienie, w którym poddała analizie zachowane relacje podróżników, którzy

w XVII i XVIII w. przybywali na Malczę („The vision of the island of Malta and its role in the adaptation of the Order's mission, as seen by the 17th and 18th century traveller”). W kręgu zainteresowań tej badaczki znalazły się m.in. kwestie związane z zaadaptowaniem się zakonu do warunków maltańskich oraz jego wejście w politykę morską i gospodarkę tego obszaru.

Czwarta sesja, zatytułowana „Regional political dynamics and the military orders”, poświęcona została w całości szczegółowym zagadnieniom z zakresu polityki zakonów rycerskich w XIV i XV w. John Yarnold zaprezentował referat poświęcony mało znanej kwestii zaangażowania templariuszy w podbój Balearów przez króla Jakuba I Aragońskiego („The Templars in the Balearic Islands”). Autor analizuje rolę i znacznie templariuszy w tym wydarzeniu, dochodząc do wniosku, że pomimo sporego zaangażowania zakonu, późniejsze korzyści, jakie odniósł, były niezbyt imponujące i nie można mówić o wzroście znaczenia korporacji zakonnej na tym obszarze w okresie późniejszym. Karol Polejowski z Uniwersytetu Gdańskiego w swoim referacie przedstawił plany zaangażowania przez papieża szpitalników z Rodos w akcję odzyskania księstwa Aten dla domu książęcego Brienne po roku 1311 („The Hospitallers of Rhodes and attempts to recover of the duchy of Athens by the Counts of Brienne”). Analizie poddano m.in. wcześniejsze kontakty Brienne i szpitalników we Francji i Outremer (do 1291 r.) oraz militarne możliwości zakonu zaangażowania się w wojnę w Grecji przeciwko Kompanii Katalońskiej. Michael Carr z University of London, przedstawił panoramę dyplomatycznych działań zakonu szpitalników zmierzających do stworzenia szerokiej koalicji antytureckiej, której celem z czasem przestało być jednak odzyskanie Ziemi Świętej, a stała się obrona basenu Morza Egejskiego przed ekspansją turecką z Azji Mniejszej („The Hospitallers of Rhodes and their alliances against Turks, s. 1300–1350”). Photeine Perra z Aten poddała analizie zaangażowanie szpitalników w wydarzenia związane z drugą wojną wenecko-turecką z lat 1499–1503 („Aspects of the relations between the Hospitaller Knights of Rhodes and the Republic of Venice: Contacts and collaboration during the second Venetian-Ottoman war (1499–1503)”). Opierając się na źródłach wytworzonych przez obie strony konfliktu, autorka prześledziła stopień udziału szpitalników w omawianych wydarzeniach, na tle ich pozycji we wschodnim Śródziemnomorzu.

Ostatnia sesja drugiego dnia konferencji poświęcona została kwestii funkcjonowania zakonów rycerskich na Sycylii i Cyprze („The military orders in Sicily and Cyprus”). Hubert Houben z Università di Salento, obecnie jeden z czołowych historyków badających dzieje zakonu krzyżackiego w południowej Italii, poddał analizie działalność krzyżaków jako zakonu zaangażowanego w świętą wojnę w Outremer („On the road to Jerusalem: the Teutonic Knights in Sicily and Cyprus”). Punktem wyjścia rozważań tego autora stała się istniejąca w XIII i XIV w. sieć posiadłości zakonnych na Cyprze i Sycylii, jako punktów etapowych dla braci udających się na Bliski Wschód. Dwa kolejne wystąpienia poświęcone zostały obecności templariuszy na Cyprze. David Morrow Bryson z University of Mel-

bourne zaprezentował okoliczności poprzedzające aresztowanie templariuszy we Francji („Into the Net: Jacques de Molay’s fatal move from Cyprus to France”). Dla tego historyka, bazującego na materiale źródłowym dotyczącym procesu templariuszy i korespondencji Klemensa V, wydaje się oczywistym, że król Francji Filip IV Piękny przygotował misterny plan zniszczenia zakonu, a przybycie mistrza Jakuba de Molay do Francji w roku 1306 było wejściem w zastawioną sieć. Losy zakonu zostały przypieczętowane. Z kolei Anne Gilmour-Bryson z University of Melbourne poddała analizie zachowany materiał źródłowy z procesu templariuszy pod kątem informacji o funkcjonowaniu zakonu na Cyprze w okresie 1291–1307 i jego relacjach ze świeckimi i duchownymi, reprezentującymi inne instytucje kościelne („Cyprus and the Order of the Temple”).

Ostatni dzień konferencji, 29 kwietnia, podzielony został na trzy sesje, w czasie których zaprezentowano łącznie siedem referatów. Pierwsza sesja, zatytułowana „Fortifications, War and Defence”, poświęcona została budownictwu militarnemu zakonów rycerskich. Nadia Bagnarini z Rzymu przedstawiła dwa przykłady budownictwa obronnego templariuszy, związanego z obroną wybrzeża na terenie Sabaudii („Templars defending the coasts: Santa Maria of the Sorresca sul Lago di Paola and the Tower of San Felice Circeo”). Michael Loose zaprezentował interesujący aspekt adaptowania systemu obronnego szpitalników na wyspach Morza Egejskiego do potrzeb związanych z rozwojem broni palnej („The development of gunpowder-defences at the Knights Hospitallers’ fortifications on the Dodecanese islands 1307–1522”). Na samym Dodekanezie zakon zbudował lub zaadaptował około 250 zamków i stał się jedną z pierwszych potęg, które wprowadziły system bastionowy, i z powodzeniem rozwijał sztukę budownictwa obronnego aż do czasu, gdy w XVI w. utracił tutaj swoje przyczółki.

Kolejna sesja, „Economic aspects of an island existence”, poświęcona była ekonomicznym aspektom wyspiarskiej egzystencji zakonów rycerskich w XIV i XV w. Anna-Maria Kasdagli (Rodos), zajmująca się prowadzeniem prac archeologicznych na Rodos, zaprezentowała wyniki badań nad systemem monetarnym, funkcjonującym na Rodos w czasach dominacji szpitalników („Hospitaller Small Change: an archeological perspective”). Z kolei Nicos Coureas (Cypr), zajął się ekonomiczną aktywnością szpitalników cypryjskich w XIV i XV w. („Hospitaller Estates and Agricultural Production on 14th and 15th Century Cyprus”). Jako największy posiadacz ziemi w diecezji Limassol, zakon wyspecjalizował się w produkcji cukru. Było to poważne źródło dochodu zakonu i szpitalnicy odgrywali istotną rolę w ekonomii Cypru tego okresu. George O’Malley zaprezentował, w aspekcie porównawczym Anglii i Rodos, rolę młynów w gospodarce zakonu („Islands in the Stream: some aspects of the use and exploitation of mills by the order of St John in Rhodes and England”). Autor uwzględnił specyfikę konkretnego miejsca i na podstawie zachowanych źródeł przedstawił informację o tym, jakie rodzaje młynów były preferowane w danym środowisku gospodarczym.

Ostatnia sesja konferencji, „The island-experience beyond the Mediterranean”, poświęcona została mało znanym aspektom funkcjonowania zakonów rycerskich poza basenem Morza Śródziemnego. William Zammit z University of Malta, przybliżył okoliczności szpitalniczego eksperymentu na Karaibach w połowie XVII w., kiedy to zakon uzyskał prawa do kilku wysp Morza Karaibskiego, z St Christopher (dzisiaj St Kitts) na czele („Islands near and far: the Order of St John and its Caribbean possessions”). Autor, w świetle zachowanych, a niepublikowanych jeszcze źródeł, omówił kompleks wydarzeń towarzyszących temu nieudanemu w konsekwencji przedsięwzięciu. Z kolei Fernanda Olival z Uniwersytetu de Évora (Portugalia) przedstawiła również mało znany epizod funkcjonowania na Maderze zakonu rycerskiego, który stanowił znaczący element funkcjonowania społeczeństwa tej małej wyspy w XVIII w. („The Knights of the Portuguese Order of Christ from the Island of Madeira in the 18th century: social connections and power”). Wykład kończący konferencję wygłosił Victor Mallia-Milanes z University of Malta, który w zwięzły sposób omówił najważniejsze aspekty funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki na Malcie w czasie dominacji szpitalników, w latach 1530–1798 („Society and the Economy on Hospitaller Malta: An Overview”).

Organizator konferencji, w słowie zamykającym, wyraził nadzieję, że tak pomyślana konferencja, która zgromadziła przedstawicieli różnych nurtów badań nad dziejami zakonów rycerskich i ich związków z wyspami, będzie miała swoje kolejne odsłony. Materiały z konferencji „Islands and the Military Orders” zostaną opublikowane w roku 2012.

Karol Polejowski (Gdańsk)